

**СВІДЧЕННЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОГО ОЧЕВИДЦЯ:
1920–1940-ті рр.
У СПОГАДАХ ТА ПУБЛІЦИСТИЦІ
В. ДУБРОВСЬКОГО**

[Рецензія на видання: Дубровський В. «Дрібні замітки на великі теми»: Сторінки мемуарів та публіцистики / авт. передм. та упоряд. В. А. Казимір. – Харків ; Чернігів : Видавець Олександр Савчук, 2020. – 352 с. ; 37 іл.]

**THE EVIDENCES OF INDIFFERENT WITNESS:
1920–1940s
IN V. DUBROVSKYI'S MEMOIRS
AND JOURNALISM**

[Publication review: Dubrovskiy V. “Small notes on important topics”: Pages of memoirs and journalism / preparation for printing by V. Kazymir. – Kharkiv ; Chernihiv : Publisher Oleksandr Savchuk, 2020. – 352 p. ; 37 il.)]

Автор зібраних у рецензованій книжці різножанрових праць — один із маловідомих представників «Розстріляного Українського Відродження». Василь Васильович Дубровський (1897–1966), історик (наукова спеціалізація — історія України, сходознавство), організатор архівної справи, громадський діяч, журналіст, який друкувався в українських виданнях багатьох країн світу. Народився він у Чернігові, навчався в Ніжині, працював у рідному місті, згодом — у Харкові. Далі його життєвий шлях як засудженого за «український буржуазний націоналізм» простягся аж до Забайкалля, а після ув'язнення В. Дубровський працював у сільській школі на Полтавщині. У роки Другої світової війни він організовував в окупованому нацистами Харкові «Просвіту», а 1943 р. разом із родиною виїхав до Німеччини, із 1956 р. мешкав у США (м. Річмонд, штат Вірджинія). Статусу «переміщеної особи» український емігрант, здається, так і не змінив.

Зацікавившись біографією та науковим доробком цієї непересічної особистості, молодий історик Віра Казимір підготувала й успішно захистила у 2013 р. кандидатську дисертацію, а потім на її основі написала монографію ¹, яка побачила світ 2018 р. Перша книжка про В. Дубровського отримала чимало позитивних відгуків, свідченням успіху став і Диплом учасника топ-10 Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу — 2018» в номінації «Життєписи».

¹ Казимір В. А. «Правда і добра воля переможуть». Життя та діяльність Василя Дубровського в Україні (1897–1943): монографія. – Харків–Чернігів : Видавець Олександр Савчук, 2018. – 312 с.: іл.

І ось маємо другу книжку — збірник спогадів і публіцистики В. Дубровського еміграційної доби, де В. Казимір є упорядницею, автором передмови та приміток до кожного з текстів. Її працю підтримали нащадки Василя Дубровського, які мешкають у Німеччині. Його донька й онука поділилися доступними їм джерелами, рідкісними виданнями, допомогли видати обидві книги матеріально. За сприяння цієї шляхетній українській родині має подякувати не лише авторка й упорядниця, а й уся вітчизняна гуманітаристика, зокрема біографістика. Бо спогади, оприлюднені в цій книжці, містять чимало унікальної інформації про представників «Розстріляного Відродження», видатних українських істориків, лідерів націонал-комунізму, священників, маловідомих громадських діячів, зрештою в'язнів ГУЛАГу.

Цей збірник має тим більше значення, що публікації розкидані по малодоступних виданнях, комплекти й навіть поодинокі числа яких переважно відсутні в книгосховищах України. У монографії «Правда і добра воля переможуть» уміщено як додатки 14 передруків, у «Дрібних замітках...» — 33, тобто маємо майже півсотні автобіографічних та публіцистичних текстів, перевиданих в Україні. Це приблизно п'ята частина відомих нині публікацій В. Дубровського. На жаль, як зазначила упорядниця в передмові, частина спогадів утрачена. Здебільшого вони не друкувалися повністю. Щоб їх оприлюднити, мемуарист змушений був публікувати окремі сюжети. Для невеликих за обсягом фрагментів, памфлетів охоче надавав шпальти ще один відомий уродженець Чернігівщини — Євген Онацький — редактор української газети «Наш клич», що виходила в Буенос-Айресі з 1934 р. [с. 12]². Більшість публікацій припадає на першу половину 1960-х рр.

Стисло, без зайвої афектації, В. Дубровський пояснив стимули до щоденної наполегливої праці — це все робилося заради майбутньої незалежної України. Спогади, присвячені академіку Д. Яворницькому, мемуарист завершив пророчими словами: «Несумнівно, що коли Україна стане вільною від большевицької окупації, — цьому Музеєві буде надано ім'я Д. І. Яворницького...» [с. 55].

Трактування України як уярмленої, замордованої, але єдиної Батьківщини дано в притчі (авторське визначення) «Злидариха», оприлюдненій у газеті українських вигнанців «Земля» в 1944 р. [с. 299–302]. Біблійним духом віє від рядків лапідарного тексту про вдову Параску Придніпрянську та її чотирьох синів. У вигляді прозорої алегорії викладено історію України першої половини ХХ ст., сформульовано ставлення автора до більшовиків та нацистів. Можна однозначно стверджувати, що він ненавидів і перших, і других. Але внаслідок по-

² Тут і далі у квадратних дужках покликання на рецензоване видання.

разки Німеччини у Другій світовій війні нацизм зазнав краху, агресивна ж радянська ідеологія, на думку «переміщеного спостерігача», отруювала світ і в повоєнну добу. В. Дубровський не повірив у добрі наміри М. Хрущова, який почав викривати «культ особи Сталіна», вважаючи, що «органи диктатури продовжують існувати й діяти в цій советській „соціалістичній” Тюрмі Народів» [с. 152].

Спогади В. Дубровського про перебування в таборі БАМЛАГу в середині 1930-х рр., написані підкреслено беземоційно (тільки факти), але розкривають витoki вкрай негативних оцінок більшовизму як явища та демонструють вороже ставлення до практики «соціалістичного будівництва». У «попередніх зауваженнях» мемуарист сформулював засадничі принципи відтворення на папері одного з найважчих періодів свого життя: «Основна вимога від спогаду-свідчення, щоб він мав характер історичного документу, це його цілковита правдивість і фотографічно-докладна фіксація в ньому імен, дат, подій обставин і всього спостереженого (баченого й чутого особисто). Цього я прагну дотриматися у своєму викладі» [с. 114–115]. Тому ретельно, скрупульозно, з величезною кількістю подробиць описано функціонування одного з численних таборів ГУЛАГу, в'язні якого будували сумнозвісну БАМ (її перший, сталінський, варіант). Але відсторонений підхід давався колишньому в'язню непросто, час від часу він наводив жакливі приклади свавілля й безглуздої жорстокості, котрі процвітали в таборі, як наприклад, відправлення «на вірну смерть старенького священника... за довгу сиву бороду. Та ще, на лихо, начальник побачив, як цей бідолаха перехрестився» [с. 140]. Економили звичайно на дармовій робочій силі, коней жаліли значно більше, бо «коні коштували грошей, а життя з/к не коштувало нічого» [с. 136].

В. Дубровський належав до тих, хто нічого не забув і не пробачив. Тому хай не дивує читача сповнений гніву і навіть якоїсь огиди нарис про земляка й однокашника по Чернігівському духовному училищі Василя Елланського (Еллана-Блакитного). Між ними було кілька років різниці, і хоча обидва походили з духовних родин, дуже рано втратили батьків (Василь Дубровський взагалі народився після трагічної смерті батька), проте дружні відносини між ними так і не склалися. Цьому на заваді стали деякі негативні риси характеру В. Елланського, а, головне, зрада ним української справи. Так оцінив перехід боротьбиста на бік більшовиків і здобуття високої посади в партійно-радянській ієрархії його молодший товариш. «Це була чиста „культура” українського Квіслінгства на послугах Москви», — затаврував він позицію В. Елланського [с. 246]. При цьому В. Дубровський знав, що Еллан-Блакитний виступав і проти росій-

ського шовінізму, тому тільки рання смерть врятувала головного редактора друкованого органу ВУЦВК від розправи.

Цікаво, що образ Миколи Скрипника в біографічному нарисі-спогаді змальовано набагато привабливішим, хоча він завжди був переконаним більшовиком. Але цей діяч йшов від більшовицької догматики до сприйняття українства, він справді багато зробив для реалізації політики українізації. Уперше В. Дубровський побачив і почув народного комісара юстиції і водночас Генерального прокурора УСРР наприкінці 1924 р. Високий гість прибув до Чернігова на губернський з'їзд робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Коли виголосив промову, то його запитали: «Чому представник уряду УССР складає звітну доповідь російською мовою?» [с. 92–93]. Відчувається, що авторіві спогаду сподобалася реакція на це зауваження: М. Скрипник перейшов на українську, хоча й знав її кепсько, але пообіцяв вивчити. Судячи з тексту, В. Дубровського вразила звістка про «фатальну смерть» видатного більшовицького діяча, а особливо те, як відреагувала на самогубство влада. «Твори М. Скрипника після його смерті, — наголосив автор, — були вилучені з обігу. Посилання на його думку каралися з не меншою суворістю, ніж прихильне цитування творів акад[еміка] М. Грушевського, який був, без сумніву, його політичним противником» [с. 92]. Порівняння з істориком, якого В. Дубровський щиро поважав, на нашу думку, свідчить про певну симпатію до опального наркома освіти, який пустив собі кулю в серце.

У книжці привертають увагу спогади про видатних українських учених-істориків — сучасників В. Дубровського. Власне, це — не класичні мемуари, а вдале поєднання історико-біографічної статті зі згадками про особисті контакти, розмисли про вчинки та долі людей зі світу науки, у яких пощастило навчатися, під орудою яких довелося працювати молодому чернігівцю. Збірник відкривається написаною 1957 р. статтею, присвяченою Д. Багалію. Її оригінальний початок дає підстави стверджувати, що автор замислив цикл публікацій: «Кожен з трьох Дмитрів Івановичів, видатних українських істориків новішого часу, заслуговує того, щоб за нього було згадано все, що потрібно для повної оцінки його й увічнення пам'яті як науковця й громадянина. Це шляхетний акад[емік] Д. І. Дорошенко, „останній запорожець” — акад[емік] Д. І. Яворницький і невтомний, до глибокої старости — дослідник і громадський діяч — акад[емік] Д. І. Багалій». Далі автор, вражений збігом імен і по батькові, констатує: «Вони ніби репрезентували три частини Великої України: перший — її Лівобережжя — Гетьманщину, другий — Степове Запоріжжя, третій — Слобідську Україну. І за напрямком свого громадського думання кожен з них ніби репрезентує окрему течію, що історично склалася в самому українському народі: перший — старшин-

ську, консервативно-монархічну, другий — течію республіканської запорізької вольности, третій — ліберально-демократичної міської людности. Такі три яскраві особистості ніби втілювали морально-політичні надбання, що їх мав український народ на початку ХХ століття... Тому освітлення думок, поведінки й діяльності цих трьох осіб має значення не тільки особисте (біографічне), але й далеко ширше — громадське, всеукраїнське» [с. 21]. По-різному можна оцінювати ці характеристики, але факт залишається фактом — представники марксистсько-більшовицької історіографії тут відсутні, усі інші підходи приймаються. Імовірно, В. Дубровський ніколи не зустрівся з Д. Дорошенком, а от спогади про академіка Д. Яворницького він залишив. До цього циклу належать і його спогади про ніжинських викладачів — професорів Василя Ляскоронського, Георгія (Юрія) Максимовича та Миколу Петровського. Останній був однокурсником мемуариста. До речі, оскільки навчався В. Дубровський у Ніжинському історико-філологічному інституті в роки революції, то його спогади містять значну кількість маловідомої інформації про побут студентів та викладачів за цієї нелегкої доби. Загалом ці спогади написані досить стримано, із великим співчуттям до людей, яким довелося зазнати багато лиха.

Вони різко контрастують з розгорнутою рецензією на колективну працю співробітників Інституту історії АН УРСР — перший том «Історії УРСР», що вийшов друком у 1953 р. Історію обговорення його змісту в ЦК КП(б)У упродовж 1951 — початку 1953 рр. з'ясував С. Єсельчик. Вища партійна влада УРСР боялася критичних оцінок Москви, і тільки після смерті Сталіна, у грудні 1953 р., затвердила том до друку³. З одного боку, В. Дубровський розумів, що писати узагальнювальну працю з історії України вкрай небезпечно: нарахувавши 12 авторів і 5 редакторів, він оцінив таке велелюддя як спробу «перестраховки». З другого, його прикро вразила зневага до загальноновизнаних вимог оформлення наукової праці, скажімо, відсутність посилань на джерела [с. 252]. За рахунок такого підходу, «широко» використовуючи праці видатних українських істориків, наприклад, М. Грушевського, автори таврували його як «буржуазного націоналіста». Нині до вчених академічного інституту ставлення значно по-блажливіше, бо сучасні дослідники добре розуміють, що не від хорошого життя дехто з них змушений був вдаватися до перекручень фактів, фальсифікацій і творити українську історію за московськими лекалами. Полоненими тоталітарного режиму визнавав Р. Корогодський письменників, що жили за сталінської доби. Він поширив цей

³ Єсельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. — Київ : Критика, 2008. — С. 174.

статус на інтелігенцію взагалі: «життя кількох генерацій української інтелігенції проходило в розмаїтих формах ув'язнення»⁴. А ось висновки, міркування В. Дубровського щодо сутності московської імперської політики, згідно з якою українців позбавляли національної ідентичності, історії, мови, культури та навіть території, не втратили актуальності й нині. Основним в «Історії УРСР», на думку В. Дубровського, стало «приспособлення всієї історії України до історії єдино-неподільної Росії. Безсумнівно, таким було соціальне завдання партії й уряду для колективу авторів-марксистів» [с. 256–257]. Інші міркування вченого з цієї ж розлогої аналітичної публікації, оприлюдненої в Мюнхені 1956 р., демонструють глибоке й всебічне розуміння засад, на яких ґрунтувався міф «про непорушну дружбу двох народів-братів».

Зазначимо, що спогади й публіцистика В. Дубровського — це не лише недалеке минуле України; вдумливе прочитання його праць дасть змогу по-новому оцінити найбільш дражливі проблеми сучасності.

Підготувавши рецензію на книжку Віри Казимір, авторка цих рядків побажала, щоб дослідниця не припиняла своїх студій над біографією та творчим спадком нашого земляка⁵. Завершуючи аналіз вдалої, на нашу думку, першої спроби видання збірки вибраних творів В. Дубровського, хочеться висловити сподівання, що пошук та вивчення творчої спадщини талановитого вченого, цікавого журналіста, триватиме. Спадщина інших представників «Розстріляного Відродження» теж чекає на своїх дослідників.

*Тамара Павлівна ДЕМЧЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
член Національної спілки краєзнавців України,
Заслужений працівник освіти України
(Чернігів, Україна)*

<https://orcid.org/0000-0001-9308-6170>

*Tamara DEMCHENKO,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
member of National Union of Local Historians of Ukraine,
Honored Education Worker of Ukraine
(Chernihiv, Ukraine)*

Стаття надійшла 21.08.2020 р.

⁴ Корогодський Р. До Брама Світла. Портрети / упоряд., авт. післямови та прим. О. Сінченко. — Київ : Дух і літера, 2016. — С. 404.

⁵ Демченко Т. [Рец.]: Казимір В. А. «Правда і добра воля переможуть». Життя та діяльність Василя Дубровського в Україні (1897–1943) : монографія. — Харків—Чернігів, 2018 // Сіверянський літопис. — 2019. — № 1. — С. 236.